

FELSEFE TAŞI: KAYBOLAN KELİME*

Metin Bobarođlu

Dünyada bir kriz yaşıyor, biliyorsunuz. Bu kriz içinde tabii ki nesnel koşullar var. Belli bir çıkara bağlı davranışlar çeşitli ülkelerde sergileniyor, ama bunun arkasında meşruiyet zemini aramak için karşılıklı iki taraf birtakım değerleri konu ediniyor ve bu değerler üzerine birtakım çatışmaların olduğunu söylüyor. Bunun bir de geçmişi var. Yapmış olduğumuz bütün çalışmalarda aşağı yukarı net bir ayırım olarak koymasak da, koymak istemesek de, dünyada bir Doğu-Batı karşıtlığı, kültürel olarak ve uygarlık bağlamında da uzun yıllardır kamplaşmalar olduğunu, bunun çeşitli biçimlerde giderek insanların inançlarına kadar indirgendini ve inançlardan hareket ederek insanların birbirlerine karşı çeşitli biçimde savaşlar yaptıklarını ve yapmak istediklerini görüyoruz. Bunun bir analizini yapmak gerekir diye düşünüyorum. Nedir bu olay? Gerçekte böyle bir zemin var mı? Yoksa insanlar sadece salt çıkarları doğrultusunda yaptıkları kamplaşma ve çatışmalarda bazı değerleri kendilerine meşruiyet zemini bulabilmek için mi kullanıyorlar? Böyle bir noktadan hareket ederek irdeleme yapabilir miyiz?

Bu konuyu çeşitli biçimlerde ele aldığımızı biliyorum, ama belki yeni ilişkiler bulabiliriz. O nedenle, bu değerler konusunu yine yeni bir biçimde ele almayı deneyelim. Bundan önce, bir felsefi bakış açısı doğsun, yani olaylara, olgulara, kültüre, uygarlığa yaklaşırken bazı kriterlerimiz olsun elimizde ki onların üzerine değerlendirme yapalım.

Bunun en temelinde, felsefi bakış açısından bir zemin bulsun diye, Aristoteles'in üç noktada ayırım yaptığını hatırlatıp oradan hareketle bir kurgu yapabiliriz. Aristoteles üç soru soruyor:

- *Ne bilebiliriz?*

İnsan bilgi edinmek istediği bu yaşamda neyi bilebilir?

- *Ne yapabiliriz?*

Eğer bir şey yapmamız gerekiyorsa, bu yaşamda ne yapabiliriz?

- *Ne ümit edebiliriz?*

Bu yaşamdan ne ümit edebiliriz?

Bu üç temel sorunun, gerçekten tarih sürecinde de gözlediğimiz zaman –böyle kategorik biçimde ele alınmasa bile– yaşamın içinde insan eğilimlerinin en temel belirlenimlerini gösteriyor olduğunu görebiliriz. Hem kendi kültürümüzde hem başka kültürlerde veya insanın olduğu her yerde buna rastlayabiliriz. “*Ne bilebiliriz?*” Onu soru biçimine getirmiş olması Aristoteles'e ait, ama o icat etti biz de yapıyoruz demek değil. Yaşamın kendisini okuma anlamında yaşama baktığı zaman, “*Ne bilebiliriz?*” sorusunu öne alıyor, çünkü insan, yaşamında diğer bütün varlıklardan “bilgi” ile ayrılıyor. Düşünme ve bilgi edinme, kullanma ile ayrılıyor veya böyle bir ayırmadan en temel ayırım olma sebebiyle söz edebiliriz.

* 11 Ekim 2001 AAV toplantısı “Değerler Sorunu” başlıklı konuşma kayıtlarından yazıya geçirilmiştir.

“*Ne bilebiliriz?*” Bunu analiz etmek, bunu disipline etmek, bunu yaşamımızda kendimiz için anlamlı bir biçimde üretebilmek, ancak bu soruyu disiplinli düşünmeye yöneltmek ve onu her alanda test etmek yoluyla mümkün olabilir. Dolayısıyla, bir disiplin ortaya çıkıyor ve bu disiplin “bilgi felsefesi” adını alıyor. Bu, Aristoteles’ten itibaren böyle değil, ondan önce de insan neyi biliyor ise o bilgilerini sistematize ederek, belli alanlarda birbirinden ayırt ederek kullanıyordu, ama bunun üzerine düşünmeyi felsefeyle başlattı. Daha önceden bunu yapıyordu, her alanda bilgi ürettiyordu, ama bu bilgiyi nasıl ürettiğini ve bu bilgiyi niçin ürettiğini, bu bilgi ile yapabilme olanaklarını, bilginin olanaklarını sorgulamıyordu.

Dolayısıyla, felsefenin dikkatimizi çeken böyle ayırt edici bir noktası var veya felsefeyi belki böyle bir noktadan başlatabiliriz diye düşünüyorum. İnsan bilgiyi günlük yaşamda, doğa karşısında, toplum ilişkilerinde, kendi psikik süreçlerinde üretip kullanıyor; ama bunu nasıl yaptığını düşünmeye başlaması, onun üzerine dönüp düşünmeye başlaması belki de felsefe denmeye lâik olabilir. O nedenle, “*Ne bilebiliriz?*” sorusunun karşılığı “bilgi felsefesi” olarak daha sonra disipline edilecek ve bildiğiniz gibi bu da yöntemli düşünme üzerine yöneltildiği zaman “epistemoloji” adı altında bir disiplin olarak karşımıza çıkacak.

Bir de ne yapmamız gerektiği konusu var. İnsan elbette yaşamda, doğa ve toplum karşısında ve ilişkilerinde birçok şeyi yapıp etmektedir, ama bu yapıp ettiklerimizi sorgulamaya, onlar üzerine düşünmeye, onları değerlendirmeye başladığımız zaman, yapıp ettiklerimizin değerini aramaya başladığımız zaman, bu bir felsefe yöntemi veya felsefenin konusu biçimine kadar yükselecek bir alanı, bir yönü önümüze çıkartabilir, çıkartmaktadır da. Nitekim o zaman, ne yapmamız gerektiğinin karşılığı, davranışlarımızın değerlendirilmesi bağlamına taşındığı için buna felsefede disiplin olarak “ahlâk felsefesi” adını veriyoruz. Ahlâk felsefesinin ahlâktan farkı var; bilgi felsefesinin bilgiden farkı olduğu gibi. Bilgi felsefesinde, bilgiden farklı olarak, bilginin üzerine düşünüyoruz; bilginin ne’liğini, niteliğini, ortaya çıkışını, süreçlerini, kullanılmasını, hepsini sorguluyoruz.

Bilginin kendisini alıp kullanmak veya edinip kullanmak, bu yaşamın içinde neredeyse otomatlaşan, kendiliğindenmiş gibi bir hâle bürünen bir alışkanlık işi olarak karşımıza çıkıyor, ama üzerine düşündüğümüzde felsefî bir nitelik kazanıyor demıştik; ahlâk da böyle. Ahlâk, davranışlarımızın üzerine düşünmediğimizde, yaptığımız ettiğimiz her şeyi içeren bir çerçeve çizmez bize. Ahlâk, ancak ötekiyle olan ilişkimizde, ötekinin itirazlarıyla ve tepkileriyle ilgili bir zorlama veya talep karşısında kendi üzerimize dönüp düşünmeye başladığımız bir biçimde, davranışlarımızı sorgulamaya başladığımız bir biçimde ortaya çıkar ve o zaman ahlâkı sorgularız. “Niye böyle yaptım, yaptığım iyi miydi kötü müydü, insanlar bunu niye beğenmiyorlar?” Bunun üzerine düşünmek veya bunu dikkate alarak yaşamaya başlamak, bir ahlâkî kişiliği veya ahlâkî bilinci oluşturur, ama bu ahlâk felsefesi değildir.

Ahlâk felsefesi, yapıp ettiklerimizin neden beğenilmediği veya kabul edilip edilmediği ile ilgili değildir; neyin, hangi kritere göre iyi veya kötü olduğunun üzerine düşündürmektir. Bunun için evrensel birtakım kriterler var mıdır yoksa bu yerel, yöresel, törel, belli toplum ve topluluklara ait kabullerle ilgili bir sorun mudur? Bunun dünyadaki çeşitli yaşam biçimlerinde ortaya çıkışı, coğrafi koşullar veya tarihsel süreçlerdeki vakalar içinde bir bütünlük arz eder mi, yoksa bütün bunların içinde insanın idealize edebileceği birtakım temel kriterler var mıdır?

Bu idealize etme ve temel kriter arama kaygısı, insanın bulunduğu ortamla ve kendiyile ilgili olan, yakın gruplar ve yakın topluluklar içinde doğrudan realize edilen davranışların içindeki sorgulamadan çok, ötekinin uzakta oluşuyla ilgilidir. Tanımadığı kültürlerde daha sonra tanıştığı zaman anlayabileceği veya onlarla paylaşabileceği birtakım değerler olup olmadığı sorundur daha çok. O zaman ahlâk felsefesi giderek kendi üzerine düşünme ve sorgulamadan bir sonuç çıkartırsa, ki tarihte böyle oldu, buna “etik” adını veriyoruz; yani ahlâk değil, ahlâk felsefesi olarak etik.

“Ne ümit edebiliriz?” Bu, yaşamın içinde hazır bulduklarımız, ilişkilerde realize olanların değerlendirilmesinden sonra bunların değiştirilmesi, bunların bir hedefe doğru yönlendirilmesi veya hayatta bu gerçeklikleri değiştirerek ulaşılabilecek başka bir gerçekliğin tasarımı, önceden tasarlama olmadan bilmek gibi bir alanı kapsayan bir sorundur. O zaman ne ümit edebiliriz? Burada “ümit” kavramı temeldir; onun disipline edilmesi, üzerine düşünülmesiyle üretilen bilgi topluluğuna da “din felsefesi” diyebiliriz. Din felsefesi, daha çok, mevcut dinlerin üzerine araştırma yapmak gibi düşünülüyor. Halbuki burada, Aristoteles onu çok daha temel bir noktaya oturtuyor; dinin de kaynak aldığı, dinin de neşet ettiği, içinden çıktığı bir temele götürüyor. *“Ne ümit edebiliriz?”* Temel soru bu.

Bu, davranışlarımızın değerlendirilmesinin, evrensel kılınma çabasının ve insanın kendi duyuncunda doyum aramasının bir biçimi olarak da karşımıza çıkabilir. Ümit etme, ahlâk felsefesi değil ama ahlâkı da kapsayan ve bilgiyi de kapsayan bir noktaya taşınabilir, çünkü ümit etme sadece din felsefesiyle sonuçlanmaz. Din felsefesi onun sonuçlarından bir tanesi olarak karşımıza çıkar. *“Ne ümit edebiliriz?”* sorusunun karşılığını insanoğlu “ideoloji” olarak da üretebilir ve nitekim üretmiştir; tarihte karşımıza çıkıyor.

İnsanın, *“Ne ümit edebiliriz veya içine kendi yapma olanaklarını, üretme olanaklarını da katarak ne ümit edebiliriz?”* sorusunu sistematize edip gerçekleştirmeye yönelik bir proje hâline getirmesi de bir ideoloji olarak değerlendirilebilir. Felsefeyi aşan demeyeceğim, felsefeden beslenen ama felsefî olma noktasında durmayan bir proje olup yaşamda gerçekleştirmeye yöneltilen bir biçim olabilir, yani ideoloji olabilir.

Felsefe ile ideolojinin en temel ayrımı şudur: Felsefe bir değerlendirme, bir anlamlandırma işi olma yanında gerçekleştirmeye yönelik örgütlü bir çabayı içermez. İdeoloji ise felsefî anlamlandırmadan hareket ederek bir dünya görüşü oluşturur, bunu projelendirip yaşama sokar ve yaşamda onu gerçekleştirmek ister. Dolayısıyla, bu noktada *“Ne ümit edebiliriz?”* sorusunun projeksiyonlarında din felsefesiyle ideoloji birbirine yakın düşüyor, fakat felsefî olarak değil din edimi olarak; yani din edimiyle ideoloji birbirine yakın düşüyor. Felsefe her ikisinde de besleyici bir kaynak biçiminde, anlamlandırma işi biçiminde karşımıza çıkabiliyor.

Soru: Bunun tam bir ayırdını koyarsak, bir tanesinde inancanın baskın olduğunu söyleyebilir miyiz?

Din deyince aklımıza inanca geldiği için bu noktada ayırım var tabii. Din ile ideolojiyi veya felsefeyi ayırt etmek istediğimiz zaman bu ayırım var, ama burada vurgulamak istediğimiz şey daha çok “ümit” temelinde. İnsanın yaşamdaki bilgisi, becerisi, edimleri, ilişkileri içinde

kendini doyumlu bulmadığı ve kendine, olması gerekenlerin bilinciyle bir tasarım yarattığı düşünülürse, bu onun için bir ümit. “Bu ümidi nasıl gerçekleştirebilirim?” dediğinde, bu dinsel bir platformda da ele alınabilir belki; hatta orada transandantal bir durum olabilir, gerçekliği aşan bir tasarım biçiminde karşımıza çıkabilir, ama bu ideolojilerde böyledir.

İdeoloji mevcut gerçekliği kabul etmez; mevcut gerçekten hareket eder, ama mevcut gerçekliği değiştirip insanî kılmayı, insanın isteklerini ortak bilinçte doyurabilmeyi amaçlayan birtakım projeler yapar. Ama bu projeler, insanlarca ortaklaşa düşünüldüğü halde, herkesin katılımını sağlamayabilir. Bazen bu noktada –işte önemli bir noktadır burası– “halka rağmen halk için” diye de bir terim üretilmiştir; yani insanlar bunu anlamasa, kendi faydalarına olduğunu fark etmeseler de, aslında gerçekten onların faydasıdır diyebilen bir “elit” oluşabilir ve bu elit bu projeyi önce eğiterek halka, insanlara, hepsinin ortak bilincine sunar ve orada başarılı olabilmeyi umar. Bu bir “eğitim ve aydınlanma sorunu” olarak tarihte karşımıza çıkıyor. Daha sonra da ortaklaşa bir dayanışmayla, bir güçbirliği yaparak bu projeyi hayata geçirmek ister; ideolojinin böyle bir yönü vardır.

Din tavrı içinde bakarsak, din de birtakım mevcut gerçeklikleri kabul etmemekten hareket eder. Bir ümit olarak ortaya çıkar ve bu ümidi gerçekleştirmek için yine neticede bir bilinç tipi yaratmaya çalışır. Temelinde aydınlanma değil daha çok inanmaya yöneliktir; insanların kendileri için neyin iyi olacağını tahmin etmelerini, ümit etmelerini, hatta ona bağlanmalarını bekleyen bir projedir. Yani ideolojide, aydınlanma, hizmet, bunları insanın ortak bilincine sunma olasılığı var; dinde ise insanların kabul etmesini, inanmasını sağlayıcı bir etki, bir hizmet söz konusu olabilir veya tarihte kendini öyle gösteriyor. Ama neticede bütün bunlar, “*Ne ümit edebiliriz?*” temelinden hareket edince, bu ümit etme işinin projesi, planı bilince nasıl yansıyor? Nereden alıyor insan bu bilinç tipini, nereden üretiyor? Böyle bir soru çıkıyor karşımıza.

En başa dönersek, “*Ne bilebiliriz?*” sorusu bilgi felsefesi olarak sonuçlanacak olan, disipline edilecek olan bir sorudur. Yaşamda nesne ile öznenin karşı karşıya geldiği veya özneler arası ilişkide birtakım bilgilerin kendiliğinden zaten üretildiğini, tarih sürecinde bunun giderek geliştiğini gözleyebilirsiniz. Ancak bunun sorgulanmasında, “*Neyi bilebiliriz, bilgimizin sınırları ne kadardır?*” gibi bir soru sorduğunuzda, bu bir felsefî disiplin hâline gelebilecektir, ama illâ felsefî disiplin yaratmak, üretmek amacıyla yapılan, yaşamda ortaya çıkan bir olgu değildir bu. Yaşamda “ne”yi bilebilmenin, sorgulamanın arkasında bir gereksinim doyurulması vardır; insan kendi gereksinimlerini doyurmayı istediği için, “*Neyi bilebilirim?*” ve “*Bunu nasıl kullanabilirim daha sonra?*” yani “*Ne yapabilirim?*” üzerine düşünür.

O zaman en temel noktayı ve daha sonra ümit etmeyi de içine katarak en temel noktayı insan gereksinimlerinde aramak gerekir. Yaşamda insan gereksinimleri nelerdir ki bu gereksinimler doyurulmaya kalktığında, önce bilgi edinmek, sonra bilgiyi kullanmak, sonra proje üretip geleceğe yönelik bilgi üretmek ve onun araçlarını gereçlerini üretip onu gerçekleştirmeye yönelmek gelsin? Kategorize edilmiş bu soruların hepsini toplu olarak ele alırsak eğer, bu değerlerle ilgili üç temel noktanın “bilmek”, “yapabilmek” ve “ümit edebilmek” noktasında kategorize edildiğini görürüz.

Aristoteles'ten derlerken bunlara aynı zamanda "estetik"i de eklemeli; bilgi felsefesi, ahlâk felsefesi, din felsefesi biçimindeki bu kategorizasyon ile sınırlı kalınmasın diye onun üzerine odaklanacağım. İnsan, *"Estetik yani sanat felsefesi olarak da yaptığım, ürettiğim şeyden estetik doyum, bir anlamda duygusal bir doyum nasıl sağlayabilirim? Estetik hazların doyumuna yönelik bir gereksinme insanın temelinde var mı, kendisinde böyle bir şeyi ümit edebilir mi?"* gibi bir soruyu da estetiğe katabilir tabii. İnsanlar bunları ortaklaşa düşünmeye başladıklarında çeşitli farklı görüşler ortaya sürmekteler. Bilgiyi nasıl elde edeceklerine yönelik farklı görüşleri ve ne ümit edeceklerine dair farklı görüşleri ileri sürdüklerinde genel olarak iki biçim söz konusudur. Böyle kategorik düşünme kolay olsun diye söylüyorum; aslında binlerce biçim içinde indirgenmiş bir biçim gibi düşünebiliriz. Bu iki biçimden bir tanesi dışlayıcı, diğeri ilişkilendiricidir.

Dışlayıcı biçimler, genellikle o değerlerin anlaşılmasında veya kendi gereksinimleriyle uygun düşmemesiyle ilgili olduğu zaman birbirini dışlayıcı, birbirinden uzaklaşıcı bir tutumla karşımıza çıkıyor. İkincisi, aynı sorunla ilgili ortaklaşa bilgi üretmek ve onu paylaşmakla ilgili olan paylaşıcı ya da ilişkilendirici bir biçim. Bu biçim, giderek aynı ortamda beslenirse ve süreklilik kazanırsa bir "okullaşma" olarak karşımıza çıkar. Okullaşmadan kasıt, bu üretilenler, üretilmiş çeşitli görüşler derlenip toparlanır, sonra bu hazır bilgiler yeni katılımcılara daha öncekilerin bu konuda düşündükleri ve yöntemleri gibi öğretilmeye başlanırsa, bu bir okullaşma olur. Sonra okullaşma içinde büyüyüp gelişen aynı yöndeki farklı görüşler giderek sivri taraflarını törpülerler, belli bir ayrımları olmakla birlikte –renk ayrımları gibi– belki bir yöne doğru bir araya gelip birleşebilirler. Bu uzun soluklu, yani nesilden nesile bir çalışmayı da içeriyor olabilir, çünkü tarihte karşımıza çıkıyor bu. Buna da "ekolleşme" diyoruz; okullaşmayla mevcut olan birikimler, tartışmalar aktarılıyor ve bunlar benimsenip nesilden nesile gidiyor ve sürdürülüyor yani yaşam buluyor ise, o zaman da ekolleşme olarak karşımıza çıkıyor. Ekoller tarihte çok belirleyici bu üç alanda; bilgi felsefesi, ahlâk felsefesi, din felsefesi, keza estetikte yani sanat felsefesinde de karşımıza çıkıyor ekoller.

Bir okullaşma olabilmesi için, bu okullaşma meselesinden de daha sonra ikinci aşama olarak ekolleşme olabilmesi için –böyle paradigmatik bir incelemeyle, teknik bir incelemeyle olaya bakarsak– belli bir konuya aynı doğrultudaki insanların değişik açılardan bakabilmeleri ve bu insanların birlikte çalışabilmeleri gerekir. Yani hem farklı bakacaklar, hem birlikte çalışabilecekler. Birlikte çalışabilmeleri gerekir ki insanlar o ortamın içinde bireyleşsinsinler. Şimdi, burada bir birey sorunu çıktı karşımıza. Bireyleşebilmek, yani diğerlerinden ayırt edici, özgün nitelikte olma ve kendini diğerlerine rağmen ama onlarla birlikte üretebilme olasılığı.

Aynı konuda, aynı doğrultuda fakat farklı yaklaşımlarla, eleştirel bir biçimde aynı olguya katkı sağlayıp onu geliştirme yönünde bir ilişki birliği olabiliyorsa, oradaki, o ortamdaki insan bireyselleşme yönünde bir gelişim ortamı bulur, ama aynı zamanda diğerleriyle bunu paylaşabildiği için de toplumsallaşma sürecinden kopmaz. Buna birlikte çalışma diyebiliriz. Birlikte çalışmayı, düşünce alışverişini yapamıyorsak; aynı şey üzerinde farklı farklı düşünceler ileri sürüyor, ama düşünce alışverişini başaramıyoruz, anlamlandırmayı başaramıyorsak orada okullaşma olamıyor, çünkü kopma, birbirinden uzaklaşma, birbirini dışlama gerçekleşiyor. Eğer birlikte yürüyebiliyorsak bu okullaşmaya dönüşüyor.

Tarihte uygarlıklara dönüp baktığımızda, okullaşmayı ve giderek de ekolleşmeyi başaran ve bu ayrımı artık okullar düzeyinde ayırım ve daha sonra da ekoller düzeyinde ayırım noktasında başarabilen toplumların daha hızlı, daha yüksek uygarlık düzeylerine yürüdüklerini görme olasılığımız var. Bu bir tesbit olarak, bir saptama olarak ele alınır, o zaman bir yöntem de çıkartılabilir bundan. Bir okul ortamında veya bir bilgi topluluğu ortamında ne kadar farklı fikir, ne kadar farklı yaklaşım –ama laf olsun diye değil, farklı olsun diye değil– farklılığı gösterebilecek bir düzeyde farklı yaklaşım yapılabiliyorsa ve bu paylaşım sürdürülüyorsa, birlikte bu ne kadar başarılabiliyorsa, o zaman bir gelişmeden söz etme olanağını bulabiliriz. Ancak belli bir konu üzerinde çalışırken, aynılık ve olası aynı fikirler ortamında bir ilerleme olmayacağını, bir çöküş olacağını, bir uyku hâli olacağını, bir farkındaliksız hâlin olacağını söyleyebiliriz. Farklı yaklaşım yapılmaz, iletişim olmaz, karşılıklı bilgi alışverişi anlamsızlaşırsa, zaten kopma, ayrılma olur, uzaklaşmaya yönelir.

Temelini insanın varlık yapısında bulan inanma ümit etmeyi olanaklı kılar. Aristoteles’in “*Ne ümit edebiliriz?*” ve belirli bir biçim aldığı zaman da “*Neyi ümit edebiliriz?*” diye sorduğu sorunun karşılığı olarak bir düşünce hareketiyle aradığımız da din felsefesidir, ama düşünceyle analiz ederek bilgisini bilincimize taşımadan bağlanıp, örgütlenip, onu paylaşıyor olmaklık, yani din biçimi bunun dışında kalır. Burada din felsefesi illâ belli bir dini, objektif bir dini içeriyor olmayabilir, sadece bireysel kanıları da içeriyor olabilir. Bu yaygın hâle gelip belli bir isim altında, belli bir hiyerarşiyi, belli bir davranış bütünlüğünü de kazanmıyor olabilir. Bireysel kanılarımızı paylaşmaya başladığımızda bunda bir inanma arayışı yoktur; bu inanma ümit ettiğine bağlanmadır. Burada inanmayı tanımlarsak “ümit ettiğine bağlanma”dır, bu dinsel bir inanmayı değil felsefi bir inanmayı bir bakıma içeriyor da olabilir.

İnsan mevcut gerçekliği yadsıyorsa, bu gerçekliği aşma yönünde düşünceleri, planları, projeleri varsa ve bunların gerçekleşeceğine bir bağlılık ve bir çalışmayı sürdürece kadar kanaat kendisinde uyanıyorsa, o zaman bu “ümede bağlanmak”tır. Bu, mevcut gerçekliğe değil ümede bağlanmaktır ki giderek ideolojilerde “ütopya” olarak, dinsel söylemlerin içinde de “cennet” olarak karşımıza çıkar. Daha olumlu, daha zevkli, daha estetik, daha bilgili, daha anlayışlı – bütünü bu dahalar mevcut gerçekliğin yadsınması anlamına geliyor, yani daha iyisini istemek. Hayır, bu bana yetmiyor. Mevcut bilgi var, bu bana yetmiyor; daha çok bilgi, daha nitelikli bilgi istiyorum. İşte bunlar, insanların birbirleriyle olan ilişkilerindeki belli kriterlere bağlı davranışlar. Bu “daha”lar ümit; bu ümit etmeye de bağlanmak, ümit etmeyi istemek – geçici olmasından çok ona bağlı kalmayı kastederek söylüyorum– inanmayı getiriyor. Bu, insanın varlık yapısında olabilir mi? Varlığıyla ilgili olabilir mi? Ontolojik bir soru olabilir mi? İnanma insanların ontolojik temelde yani varlık yapısında taşıdığı bir olgu mudur, yoksa olmayabilir mi? Tartışmaya buradan başlarsak –daha sonra onu besleyecek şeyler var ama buradan başlarsak– “Neyi bilebiliriz, neyi yapabiliriz, neyi ümit edebiliriz?”den değerler sorgulamasına gidebiliriz ve bugünkü noktadaki karşıtlıkları da değerlendirebiliriz diye düşünüyorum.

S: Gelecek bilinci olduğu sürece insanda inanç kaçınılmaz gibi gözüküyor, çünkü inanç bir noktada gelecekle bağlantılıdır. Bilincin varlığı yani insanın kendi kendini fark edişi ve bir geleceğin olması umudu, inancı ne olursa olsun, en inançsızın bile mutlak şekilde inandığı bir şey var. Dolayısıyla, gelecek diye bir şey var, inanç var ve inanca bağlı olarak da insanın mistik ve dinsel eğilimleri var diye düşünüyorum.

Şimdi burada bir şey daha katılmış oldu, yani bu gelecek hakkındaki ümidimize bağlanmanın –inanç eğer böyle tanımlanırsa, inanmayı böyle tanımlıyorsak– bunun mistik bir yönü de vardır. Nasıl inanma varsa, bunu da onun bir biçimi olarak korur; beslenmiş veya beslenmemiş, kısır kalmış da olabilir. O zaman ümidin bu inan bağlamını biraz daha sorgulayabilir miyiz? İnanmayı başka bir biçimde de ele alabilir miyiz? Yani ümit ve inanma hep geleceğe yönelik midir? Başka bir şey söylemek olanaklı mıdır bu konuda?

S: İnsanın hayatını sürdürme isteği de perçinliyor ya da kamçılıyor olabilir. Daha gerçekleşmemiş olan bir şeyi gerçekleştirecekmiş gibi düşünmek insanın varlığında varsa... Ölüm korkusu demek istemiyorum, ama varlığını sürdürme isteği olabilir.

Yani gene ümit; geleceğe yönelik bir ümit biçiminde karşımıza çıkıyor.

S: Ama gerçekleşmiş olan bir şey yok, somut bir şey değil...

Zaten inanma da, ümit de geleceğe yönelikse gerçekleşmiş bir şey yok, hatta gerçeği yadsıma var. Karl Marks diyor ki: “*Din toplumları uyutan bir afyondur.*” İki söz söylüyor en temelde, ayırım için. Din diye içine atladık işin ama “inanmayı, ümit etmeyi, yani ümide bağlanmayı söz konusu ettiğimizde, bu bir ideoloji olarak da karşımıza çıkabilir” dedim. Büyük bir ideolog Karl Marks; din ile ideoloji arasındaki bu ayrımı belki kendisi de netleştirmek için böyle önermelerde bulunuyor: “*Din, kalpsiz dünyanın kalbidir.*” Bu mevcut gerçekliği yadsıyor ve mevcut gerçekliğin yadsınmasında ümidi taşıyan bir sistem bakıyor, arıyor, dinde görüyor. Din mevcut gerçekliği yadsıyor ve ümit olarak insanlara daha iyi bir gelecek, daha iyi bir yaşam vaat ediyor. Ama bunu doğru bulmuyor Marks, diyor ki bu ümit boş bir inan, gerçekleşemeyecek bir ümittir –öyle anlıyor tabii– eğer öyleyse o zaman ümidi gerçekleştirebilecek, insanların o ümidi besleyeceği ve başarabileceği bir proje hâline dönüştürülmek istendiğinde akıl alır, anlaşılır, yani olmadan önce anlamı kendisinde uyanabilir bir iş olmalıdır diye düşünüyor ve ideolojisini kuruyor.

İdeolojiden kastımız anlaşılabilir bir şey. İnsan ideolojinin içinde kendi geleceğini kurabileceği olanakları veya ne kurabileceği, nasıl olacağı, önceden bunların tasarımını yapma işini başarabiliyor ise o zaman ideoloji yok, sadece bir umut var. Daha iyi olmalı, daha iyi olabilmeyi beklemek –buradaki ayırım belki başka biçimde bir ayırım, birçok ayırım olabilir ama benim gördüğüm bir ayırım şu: Bir tanesinde çocuksuluk var, yani daha iyi koşullar istiyorsunuz; daha fazla iyilik, güzellik istiyorsunuz, ama bunu kendinizin yapabileceğine inanmıyorsunuz; bunun birileri tarafından yapılmasını bekliyorsunuz. Bu bir güçte, belli bir idealize edilmiş güçte de odaklanabilir ve Tanrı adını taşıyabilir ya da daha ilksel dönemlerde birçok kişi yapabilir, birçok tanrı yapabilir. Onda da güzel bir rekabet var; Zeus yapmıyorsa Adonis yapsın, Afrodite yapsın gibi. Alternatif tanrılar ama çocuksu; kendi gücüne, kendi geleceğini kendisinin yaratacağına, kendi ümitlerini kendisinin doyuracağına inancı yok.

Şimdi, burada çok ilgi çekici bir şeyle karşılaşıyoruz: Din ümit besliyor, ümide bağlanıp kalma, inanma ama aynı zamanda onu gerçekleştirebilmeye inanılmadığı için inançsızlığı da barındırıyor. Aynı oranda ve aynı güçte, hatta baskın olarak belki inanmamak –dinde karşımıza çıkıyor bu ve çocuksu. İdeoloji olduğu zaman ise, bunu ben yapacağım, ben

yapmalıyım, bu sorumluluk bana ait, bunu kimseden beklemiyorum, bunu yapabilmek için çabalarım şunlar, yöntemlerim şunlar; yapabileceğim işler, ilişkilendirmeler, paylaşımlar belirli, önceden anlamlandırılmış olacak. İçinde anlamsız kalan bir yer varsa ideoloji kendini bütünlememiştir. Orada hâlâ boşluklar vardır, çocuksuluk vardır; hâlâ kendi sorununu, kendi bilincini taşıyor olmaktan uzaktır diye düşünülebilir.

Burada bir de felsefeyi yani sorgulamayı yine ortak noktada söz konusu edersek, “*Dinde sorgulama olmaz mı? Din içindeki ilişkiler hep çocuksu mu kalır? Dinî bir bilinç tipi büyüyemez mi? Kendi yetkinliğine doğru gitmez mi?*” diye düşünebiliriz o zaman. Bu, tarihte de karşımıza çıkıyor; dinlerin doğuşu, gelişmesi sürecini izlediğimiz zaman, hakikaten felsefî nitelikte baktığımız zaman öyle bir gelişmeyi görüyoruz. Dinsel bilinçte o çocuksu dönemden giderek kendi bilincine sahip çıkma dönemlerine ve objektif dinlerin içinde –objektiften kastım toplumsallaşmış, kurumsallaşmış ve nesilden nesile kendi varlığını sürdürmeyi başaran dinlerin içinde– bu tür temayüzler, ileri çıkışlar görüyoruz. Nedir bunlar? O dinlerin gnostik yanları. “Gnostik” yani hikmet arayışı yanları ya da bizim geleneksel bakış açısı adıyla “tasavvuf”, felsefî söylemle “theosophia”.

Tanrısal hikmet bağlamına dönüp baktığımız zaman burada ilgi çekici bir şey görüyoruz: Dindeki çocuksuluk, çocuksu ümit ve inan, yerini ideolojideki sağlam ümide, sağlam inana dönüştürmüştü; başka bir deyişle, dinin kendisini ideoloji biçiminde yeniden üretmiş. Dinler içinde bazı tasavvuf akımları karşımıza çıkıyor. Bunların iki yönü var: bir tanesi seküler bir yön yani dünyevî yön: dinin umutlarını dünyada gerçekleştirmek; dinsel beklentileri, dinsel umutları dünyada gerçekleştirmek. Buradaki “dünya”, yerküre anlamında da olmayabilir; insan dünyası, yani insanın kendisini değerlendirdiği, algılarında, bilgilerinde değerlendirdiği bir atmosfer, böyle bir dünya... Neden böyle nitelendiriyoruz? Bu dünya toplumsal olmayabilir, fantastik olabilir; psişik süreçlerde böyle bir gerçekleştirmeyi deneyebilir veya orada doyum bulabilir.

Bu bir yanılsama mıdır, o ayrı bir konu. Ama sonuçta ümidin güçlü bir şekilde kendi sorumluluğuna alınmasını, yani ideolojiye benzer bir biçimde veya ideolojik nitelik kazanmış bir biçimde yeniden üretilmesini söz konusu ediyorsak, burada bir başkasının yapacağını, kendi dışındaki başka her ne ise onun yapacağını beklemek yerine kendisinin yapması yolunu denemek ve bunu psişik süreçte, toplumsal süreçte, fantastik düzeyde, aşkınsal düzeyde, sezgisel düzeyde –hangi düzeyde olursa olsun– kendi sorumluluğunda bilmek din içinde, dinin ideolojik olarak üretilmesi adına söyleyeceğimiz, tasavvuf ya da hikmet olarak da söyleyebileceğimiz bir alanı kapsıyor; yani dinî ümidin, dinsel inanın büyümüş, kendine sahip çıkmış hâli.

Bunu biraz işleyelim; günümüzde çok tartışılacak bunlar, son krizden sonra dünyada artık dinler bu biçimde sorgulanmaya başlayacak. Önümüzde bunu göreceğiz, çünkü mevcut yorumların, mevcut algılamaların, dinsel algılamaların dünyada çeşitli yargılara neden olduğu ve bunlar üzerinde ciddi şekilde tahribatlar yapılabileceğinin haberlerini görüyoruz. Bu menfaatler üzerine yapılan çatışmalara da alet edilen veya menfaatlere alet edilerek kullanılan insanların yeniden şöyle bir kafalarını kaldırıp bu değerleri, “Nedir bunlar gerçekten, neydiler, bunların halen gücünü sürdürebilmesinin, yani dünyada gücünün halen var olabilmemesinin nedeni nedir?” diye sorgulamaya başladıklarını ve bunun gerçekten felsefî

bir sorgulama olarak, derin nitelikteki bir sorgulama olarak karşımıza çıktığını göreceksiniz. Biz biraz erken davranalım dedim; girdiğimiz alanı önümüzdeki günlerde göreceksiniz. Dünya platformunda genel olarak en çok tartışılacak konulardan biri bu olacak: Modernizm döneminde değersizleştirilmiş, nihilize edilmiş değerler, yaşamın dışına itilmiş değerler, böyle bir kriz noktasında nasıl oluyor da bu modern dünyada, modern insanlarda yeniden diriliyor ve yaşamlarında birincil oluyor?

Terör diye nitelendirilen ortamdaki insanların dinî inancası olarak ele alındığında bu anlaşılabilir bir şey olabilir. Zaten orada fakirlik vardır, yaşamda umutlar neredeyse sönmektedir, o umutsuzlukları umuda çevirecek bir beklentinin kızgınlığı, kaygısı, kavgasına dönüştüğünde, bir dine yaslanma, dinden bir güç alma, dinî beklentinin yani dinî inancın güç vermesi biçiminde ortaya çıkabilir. Buna bütün psikologlar, sosyologlar, “Tamam, zaten öyle olurdu,” diyebilirler ama karşısındaki modern dünyanın, dine ihtiyacı olmayan, cennetini kendi yaşamında kurmuş olan dünyanın cennetine birdenbire düşen bir ateşten sonra, bu cennet cennet değil. Niye? Cennette paranoya yoktu, şimdi var. Acaba içtiğim suda zehir var mı? Acaba bugün bomba düşecek mi? Acaba bugün beni öldürecekler mi? Cennet birden kayboldu, cennet kaybolunca beklerdik ki modern dünya akılla kendisi buna başka bir çare üretsın. Ama gördük ki modern dünya ilk tepkisini aynı biçimde, kısasa kısas, yani şeriat noktasında verebilir; kendisine yapılan saldırı karşısında, “Ben de saldırırım, siz bana atarsanız terördür, ben size atarsam savaştır ve haklıdır,” diyebilir ve yapıyor da. Bunun değerlendirilmesi ayrı bir konu...

Şimdi, bu durumda böyle bir ümidin tekrar ortaya çıkması acaba ne tip bir şey yapıyor, sorgulamamız gereken yer orası. İnsan şuuru zedelendiğinde, oryantasyonunu yitirdiğinde, çeşitli inan oryantasyonlarını yitirdiğinde bir regresyon mu yaşıyor, bir geri dönüş mü yaşıyor? Bu geri dönüşünde insan tekrar o yetişkin şuurundan çocuksu şuuruna mı geri dönüyor? Niye bunu soruyorum, çünkü davranış biçimi eğer doğruysa, başta koyduğumuz “dinsel inan çocuksuluktur,” dinsel ümit, beklenti çocuksuluktur; burada kastım zayıflıktır – aşağı bir şey, kötü bir şey değil– çocuksuluktan kastım başka bir güç tarafından iyilikler gelecek, ben yapamam anlayışı. Dolayısıyla, bir ebeveyne ihtiyaç duymak, yani bir çocuğun kendi ebeveynlerinden umut beklemesi, hayatın iyileştirilmesini onlardan beklemesi bağlamında çocuksuluktur diyorum. Safıktır aynı zamanda, çocuksu ve safça bir şey, temiz bir şey hatta. Ama bu yetkin “ben yapacağım, ben gerçekleştireceğim”den birdenbire buna geri dönüş, o alandaki başarısızlık, şuurun o alandaki çözülmesi böyle bir regresyona neden oluyor ve tekrar bu biçimde ortaya çıkıyor ise –illâ Hıristiyanlık olarak çıkmayabilir, her toplumda kendi dini olarak, kendi dinî fenomenleri olarak ortaya çıkacaktır kuşkusuz– hangi biçimlerle süslenirse süslenir, temelinde yatan çocuksu inandır; yani “Ben yapamıyorum, daha güçlü bir varlık yapsın.”

Bu çocuksuluk bana şunu söylüyor: o zaman “inan” insan varlığıyla ilgili bir sorundur. Kültürel değildir, ontolojiktir; insanlık var olduğu sürece var olabilecek bir şeydir bu bağlamda. Öyle anlıyorsak, onun kültürel biçimleri değişebilir, başkalaşabilir, başka başka biçimler alabilir, ama her zaman kendi yaşam gücünü zayıf bulduğu, çözülmüş bulduğu yerde kendi çocuksuluğuna geri döner. Eğer ileride insanlar birdenbire on sekiz yaşında doğmayacaklarsa, hep çocuk yani bebek olup büyüyeceklerse, o çocukluk sürecini hep yaşayacaklarsa, her çözülmeye regresyon, geri dönüş olacaksa ve o zaman da o ümidi taşıyacaksa, işte “din”

ontolojik bir sorun olarak insanın yaşamında vardır. Şu din bu din değil; din olgusu ya da onun en temeli “ümit”, ümide bağlanmak, inanmak. Eğer böyleyse, bu doğruysa, bunun yerine başka bir şey koyamıyorsa –eğer koyuyorsa kaldırırsak, doğru değildir o zaman, alternatifini koyduk mu tamam– yetişkinin ileriye bağlı ümidi ve onun projesinin ideoloji olmasının yerine de başka bir şey koyuyorsak, onu da kaldırırsak.

İdeolojilerin kültürel biçimleri, çağa uygun biçimleri, toplumsal ilişki biçimleri değişebilir; ama ideolojiyi biz en temelde bir ümit, mevcut gerçekliğin yadsınması ve gelecekte yeniden kurulma projesinin üstlenilmesi, sorumluluğun kendine alınması olarak anlıyorsak ve ona bağlanmaya bir ideolojik inanma, bir “inan” olarak yaklaşıyorsak, bunun da ontolojik, insan varlığında zorunlu ve her dönemde kendinde bulacağı ve bunun için çaba harcayacağı bir değer veya değerler temeli, değerler kaynağı olarak karşımıza çıkacağını düşünüyorum.

Hâkezâ, “*Neyi bilebiliriz?*” sorusu daha primitif, daha ilksel bir soruymuş gibi. Neyi bilebileceğimiz, yani bilginin ne olduğu sorusu belki daha yalın bir soru, ama kendinden sonraki gelişmiş süreçleri kapsayan bir soru. Bilgi, bilginin yöntemi epistemoloji (bilgibilim) noktasına taşındığında, bilmenin yöntemlerinin sorgulandığı noktaya taşındığında, her ideolojinin kurgulanması ve ona beslenecek olan bağlılık, ümit, o bilginin niteliği ile ilgili olacaktır. Ne nitelikte bilgi üretebiliyorsak, o nitelikte ümidimiz, o ümide bağlanmamız söz konusu olacaktır. O zaman bütün bu beklentilerimizi, belirleyici olarak da bilgi üzerinde sorgulayabiliriz. Eğer kriter olarak bilgiyi ve bilgibilimi söz konusu edersek, o zaman çocuksu inan ile ideolojik inan, yani dinsel inan ile ideolojik inan arasında yeni bir kriter bulur ve onun üzerine bir sorgulamada bulunabiliriz. “Bilgi” ya da “bilgibilim” ne demektir?

Dinsel inandaki çocuksuluk, bilginin yeterli düzeyde üretilmemesi, bilginin kendisinde kendini yönetebilecek düzeyde, nitelikli bir biçimde üretilmemesiyle de ilgilidir aynı zamanda. Eğer insanlar kendilerini yönetme bilgisine ulaşmamışlarsa, çocuksu umudu ve inanı taşımak onları ancak dengeli kılabilir, yoksa yaşamlarına son verirler; yaşamlarını besleyecek başka bir güçleri olmaz. Nitelikli bilgi ise onları ideolojiye, yapılacak olanın sorumluluğunu üstüne almaya taşıyacaktır. O zaman bilgi kriteri –eğer söz konusu olabilirse– bilgibilimin, yöntemli bilimin, bilimsel bilgi niteliğinde, sanatsal bilgi niteliğinde, diğer nitelikli bilgi düzeyinde üretilmesi, insanları bu çocuksuluktan kendi yaşamlarını sorumluluğun bilincinde, ödev bilincinde kendilerinin gerçekleştirebileceği bilincine taşıyacak bir öge, bir nitelik olarak karşımıza çıkar.

O zaman sorgulama burada şöyle bir yere gelebilir: Bilgibilim yoksa, bilgilerimiz var ama onları sorgulayamıyorsa, onları değiştirme, dönüştürme, geliştirme gibi bir bilinç, yani yöntemli bilinç ya da yöntemli bilgi bilinci elimizde değilse, o zaman çocuksu umuttan ve inandan kurtulma olasılığımız yok. Bu ilgi çekici bir sorgulama yeridir; böyle kolayca söylüyorum ama sorgulamayı toplumsal düzeyi yukarıda olan bir noktada yaparsak, örneğin akademik bir çevreyi düşünelim: Bilimsel bilgi var; birikmiş, paylaşılmakta ve aktarılmakta, ama bu bilimsel bilgi edinilirken çocuksuluğumuza mı ulaşıyor yoksa ideolojik benliğimize mi ulaşıyor noktasında sorgulanabilir, bunu demek istiyorum. Çok bilgili olup çocuksu olabiliriz. Nasıl yani? Örneğin, “*aids*” bir hastalık –çok da hoş bir ismi var, *aid* dediğiniz zaman yardım demek– yardım diliyoruz, bilmiyoruz ki nasıl yapılacak, daha önce hiç öyle bir şey yapmadık ki, laboratuvarlarımız yok o konuda, sanayimiz yok, *know-how*’ımız yok. Neyimiz var?

Üniversitelerimiz var. Peki, ne öğreniyoruz orada? Bilgi öğreniyoruz. Bilgiyi biz mi üretiyorduk? Hayır, başkaları. İşte, bu başkaları çocuksuluktaki ebeveynlerdir, dindeki Tanrı'dır, meleklerdir, cinlerdir, çünkü biz değiliz. O zaman bekleyeceğiz.

Burada anlatmak istediğim bu çocuksuluk; safça ondan kurtulmayı ümit ediyorsunuz, ama yapabileceğinize dair bir özgüveniniz yok, gene de istiyorsunuz. Bunu anlatırken, bu düzey genellikle sokaktaki insana söyleniyormuş gibi gelir, genellikle çocuklar böyle düşünür. Hayır, yetkin bilim insanları da olabilirler; makaleleri de yayınlanmış olabilir bu insanların, yani kendi disiplinlerinde çok başarılı da olabilirler. Ama öyle bir noktada, kendi toplumsal yapısında, yani realize edeceği alanlarda kendisinde böyle olanaklar yoksa, buradaki ümit, o ümide bağlanma kendi dışındadır, kendi dışındaki güçlerdedir, o zaman çocuksudur.

Bu nitelikte dönüp baktığımızda, bilimsel bilginin, felsefenin, sanatın, din felsefesinin, etik felsefenin, ahlâk felsefelerinin, bilim felsefesinin içinde ne kadar rol aldığımıza bakalım. İçinde ne kadar rol alabiliyorsak o kadar ideolojimiz olabilir; olmadığımız ölçüde de o kadar çocuksu ümidimiz. O zaman böyle bir bilinç tipi illâki bizim toplumumuzda yaygın ya da Doğu toplumlarında çok yaygın, Batıda yok demek istemiyorum. Aksine Batıda, az önce söylediğim gibi, o modernist yapı içinde, birdenbire çocuksu inana, birdenbire ümide dönüp bağlanmak, kendi toplumlarındaki bilimsel üretimin, teknik üretimin siyasal güçteki kullanımına güvensizlik, yani imansızlık olduğunda başka bir iman arıyor, başka bir ümit arıyor, ama o da çocuksu; çocuksu olunca da adına din diyoruz.

Bizdeki biçimi bilinçsiz çocuk, oradaki biçimi bilinçli çocuk. Niye? Çünkü oradaki biçiminde böyle bir çocuksu umut, kendi toplumundaki güçlerin; siyasi, ekonomik, bilimsel güçlerin bunu başarabileceklerine imanıdır. Neden? Daha önceki tehlikelerin farkındadır, kendi tarihine baktığında daha öncekilerin bunları başarıp başarmadıkları ile ilgili bir güvencesi vardır, bunun da hakkından geliriz der. Bilime, bilimin teknik yapısına ve onun kullanımına katılmamış, edilgin bilgi işleyen, bilgiyi sadece kitaplarda gören ve bunu kendi üniversitelerinde paylaşan toplumlara dönüp baktığımızda, bunlar kendi dışında üretilen bir bilginin, kendi dışında üretilen bir aklın edilgin talipleri olunca –talebeler, yani kendi üretmedikleri bir bilgiyi alanlar– kendi dışlarındaki güçlerden kendilerini korumasını beklemek zorundadırlar. Ya da ontolojik bir şeyse bu –ki öyle görüyorum ben– o zaman başka türlü işin içinden çıkamayacağını düşünerek yaşamını doğrudan doğruya ortaya koyabileceği bir tepki vermek zorunda kalır.

Bu söylediğim nesnel bilgi ortamı, paylaşımın da yetmezliğinden sonraki bir aşama –yani bu baştaki bir öznellik değil– bu nesnel süreçlerden geçen bir bilgi aşamasının tekrar kendi üzerine döndükten sonraki sorgulanmasına götürebilir bizi; tam böyle bir nokta. İkinci öznellik aşaması diyorum ben buna, yani bireyin üretildiği öznellik. Şöyle ele alabiliriz: Birinci öznellik süreci çocuksu öznellik sürecidir; kendi dışında bilgiler vardır, ona ulaşacaktır, onları öğrenecektir ve tasarımlarını, beklentilerini yaşamda gerçekleştirecektir. Umudu buraya da taşıyabiliriz; bunları yapar ama bütün bunlar gerçekleşme noktasına geldiğinde başka bir sorgulama başlar. İkinci öznellik dönemi başlar; çocuksu değildir bu, deneyimden geçmiş, nesnel süreçleri yaşamış olarak kendi üzerine dönüp doyum bulup bulmadığına ve kendini o durumda anlamlandırıp, anlamlandırma çabasında anlamlı bulup bulmadığına bağlı bir sorundur ki ben o noktaya gene tipik, kategorik olarak iki biçimde yaklaşıyorum.

Böyle bir süreçte bazı bilinçler doyum bulabiliyor, bununla yetinebiliyor, kanaat sahibi olabiliyor. Geçmişine dönüp bakıyor; daha kötü durumdaydım, daha iyi duruma geldim, daha ne olsun, şükür hamd olsun diyor. Ya da çevresine bakıyor; herkes de üç aşağı beş yukarı benim gibi; kader, yaşam bu işte diyor. Bu çok dalgalı bir şey, bazen topluma egemen olur, bazı noktalarda bizi sarsar, yok böyle olmamalı deriz, sonra yine pasifize olabiliriz. Fakat bilinç o noktada –ikinci safhada, ikinci boyutta– doyum bulmuyorsa ikiye ayrılır: Bir tanesi patolojiktir, artık o yaşamı anlamsız bulmaktadır. Yaşamı anlamsız bulduğu için, onu anlamlandıracak heyecanlara yönelecektir. Bu heyecanlar kendi psikik fantezileri olabilir, oraya kaçabilir; çeşitli kendini unutma yöntemleri olabilir: alkol, uyuşturucular, seks, şiddet, hızlı araba kullanmalar, dağa tırmanmalar, deniz dibine dalmalar... Heyecan var, kendisini anlamlandıracak en temeldeki bir şeye başvuruyor. Heyecan niye? Bu çok hoş bir kelimedir, *hay-e-can*; “hay” dirimsellik, diri olmak. Canın diriliğini fark etmek çok ontolojik bir şeydir; öyle bir şey yapacak ki yaşamını hissedecek, “Yaşıyorum ben” diyebilecek.

Yaşam noktasındaki diriliği tattığı zaman, insan için yeni bir yaşam vardır; yaşamdaki yitmiş umutların hepsi gider, yeniden yaşamdan tat aldığı bir duruma gelir insan. Bunlar çeşitli maddî araçlarla da yapılabilir; ben onlara patoloji diyorum ama patolojik ortamda insanlık çok ilerleme kaydedebilir, yani birileri kendini böyle harcar. Mesela bazı sanatçılar vardır – aşağı yukarı sanatın her alanında gözleyebiliriz– bu insanların yaşamlarını büyüteç altına aldığımız zaman görürüz ki patolojik tiplerdir; geçimsiz, kavgacı, tutarsız... Bütün bu araçları bazen kullanır, ama ürettiklerine bakarsın, toplumları devindirir. Kendilerini feda etmiş, kendi bunalımlarını yaşamışlardır, ama onun içinden çıkma gayreti ile yaptıkları ürünler, insanlara yeteri kadar doyurucu malzeme sağlamış olabilir. Patolojik dediğim dışlanan patoloji değil, böylesi bir patoloji bu; başka bir ad da verebilirsiniz.

Bir de ikinci ve patolojik olmayan bir durum vardır; bu da ikinci öznel durumda ya da o çocuksuluktan çıkmış, nesnel süreçleri yaşamış ve doyumsuzluk içinde olan bireyin yaşamı anlamlandırmak için daha derin sorgulamalara yönelmesidir. Burada anlamlandırma ve anlam sorunu vardır; bazı ekollerde, bazı dinler ve tasavvuf akımlarında da bu çok kullanılır, bazı ezoterik okullarda da kullanılır. En eskisinden başlayarak söyleyeyim: Gnostisizm Hermetiktir, ta Hermes’ten beri. Eğer Antik Mısır’da reel tarihe bakarsak beş bin yıl önce görünüyor; bazı söylencelerden hareket ederek çeşitli tahminler var, sekiz bin yıl önce gibi. Bence üç binle beş bin arasında o kadar büyük fark yok, çünkü uzun yıllar büyük bir gelişme olmamış bir dönem. Hangi eskilikte olursa olsun Hermetik döneme baktığımızda oradaki söylemin içinde ilginç bir kavram var: *lapidem*; felsefe taşı. Bu *lapidem*’le ilgili bir formülasyon da var: *V.I.T.R.I.O.L.*

“*Visita Interiora Terrae Rectificando Invenies Occultum Lapidem.*”

Visita: Bu bildiğimiz vizite; doktorların çıktığı sabah vizitesi gibi. Nedir o? Gezi. Vize kartları da oradan geliyor.

Interiora: İnteriör, içedönük, içe yöneliş.

Terrae: Toprak.

Visita Interiora Terrae: Toprağın içine kıvrıl, içine seyahat et.



Rectificando: Onu rafine et, yüksek ısılarda kaynat. Altını rektifiye ederler ya; yani ayırıştır. Onun içindeki diğer malzemeleri ayırıştır.

Invenies: Bulmak. Onu bul.

Occultum: Okült büyü demek biliyorsunuz; günümüzde büyücülük gibi, ama o dönemde gizem, yani gizemli.

Lapidem: Taş, ama felsefe taşı.

Invenies Occultum Lapidem: O gizemli taşı bul.

“Toprakta içe dönerek gizemli taşı bul, onu rektifiye et; arındır.”

Aranan sır buydu. Altındır dediler; tabii canım, olsa olsa toprağı rektifiye ettikten sonra kıymetli olarak ortaya çıkan şey altındır! Doğru, altınla simgelenmiş. Hermetik simya bilimi buna altın demiş; felsefe taşı altın. O zaman nerede yapacağız bunu? Toprağı eritip yapacağız. Bakırla karışıktır, bakırı eritiyorlar, altın yapacaklar; derken daha sonra yok dediler, böyle değil. Kurşunu öyle bir rektifiye edeceksin ki altın olacak. Arada ne lâzım? Ona cıva katmak lâzım diyor, işin içine Merkür giriyor –onlara girmeyeyim şimdi. Burada Hermetik dönemde, daha sonra bütün gnostik öğretilerde ve günümüzdeki bütün ezoterik öğretilerde *V.I.T.R.I.O.L.* kavramı kullanılıyor. Bir ilginç tarafı var: Varlığın kendi içindeki bir şeyi bulup çıkartmaktan söz ediyor, olmayan bir şeyi yap demiyor, icat et demiyor bu öneri. Kendi toprağında –varlığında– öyle bir şey var ki onu bulup ortaya çıkarttığın zaman, tamam işte bu o! Aranan o!

Bazı ezoterik okullar *“Kaybolmuş kelimeyi bul,”* diyorlar. Bakıyorsun, *V.I.T.R.I.O.L.* içinde kaybolmuş kelime hangisi? Taştı. Kaybolmuş kelimeyi bulduk, *lapidem*’miş. Ne yapacağım onu? Ham bir taş bu, toprağın içinde ham durumda. Al onu. Mermer parçası örneğin; al ve onu rektifiye et. Mermeri diğer parçalardan ayır, saf mermer hâline getir. Getirdim, tamam mı? Hayır. Kaybolmuş kelimeyi şimdi bunun içinde bul. Nasıl bulacağım? Mermeri bulduk, saflaştırdık. Gizli diyordu; okült. Bu o kadar gizli değil, bildiğin taş bu. O zaman bu taşın olanaklarını bul, çıkart. Gizli olan bu. Bu mermer nelere olanaklıdır? Kolaylaştırıcı bir örnekle anlatayım: Mesela bir piyano. Bir piyano koyuyorlar önümüze; mermer yerine piyano. Diyorlar ki: *“Bu piyanonun içindeki gizemi bul çıkart.”* Başlıyor şimdi sanatçılarımız. Bu fena değil galiba; koyuyor bir tarafa, bir beste. Yine arıyor, arıyor, arıyor. Bu daha iyi galiba! Eğer oysa yapmaz bir daha, ha bire arıyor. Çıkartıp bir daha yapıyor, çıkartıp bir daha yapıyor, ha bire piyanonun içindeki olanakları çıkartıyor, koyuyor bu muydu acaba diye. Fena da değil ama, hayır. Bir daha arıyor, ha bire arıyor...

Bunu en iyi cazcılarda görürüz. Cazcılar orada hoşlanılacak şeyi aramak yerine, onun kendisini keşfetmeyi isterler. İşte, mermerin içindeki bütün olanakları çıkartmak da heykeltıraşın işidir. Dolayısıyla, bitmeyen bir arayıştan söz ediyoruz. Kaybolmuş kelime sürekli aranıyor ama hiç bulunamıyor. Hiç bulunamadığı için, bu arayış sürekli üretim, sürekli gelişim, sürekli insanın potansiyellerinin keşfi demek. Dışarıda bu piyano da olabilir, resim de olabilir, heykel de olabilir. Yaptığımız bütün bu üretim arasında kendi olanaklarımızı, bu taşın yani kendimizin olanaklarını deniyoruz. Bunda ne var, ne yapabilir? Bütün tarihe baktığımızda şaşırtıcı şeyler yapmış, bitmiyor, daha neler var *interiora terrae*? Bu *rectificando* bitmez bir senfoni!

“Kaybolmuş olanı bul.” Bu kaybolma sözü –yaşamı anlamlandırma noktasında sorgulayacağımız için– ikinci nesnel süreçleri de tükettikten sonra anlamsızlığa bir çare arayışı, yani anlam arayışı: Yaşama Anlam Arayışı. Yaşama anlam arayışı, eğer ontolojik düzeyde, varlık düzeyinde insanı doyurmuyorsa, o zaten anlam değildir. Yaşam için konuşuyoruz tabii. Platon, Hermetik gelenekteki bu *V.I.T.R.I.O.L.*’ü felsefî bir düzeyde söyledi; *Anomi* dedi Platon. *Anomi*, yani anlam yitimi. Anlam yitmiş, kelime kaybolmuş. Neydi o kelime? “Anlam”, yani yaşamın anlamı. Peki, bunu nasıl yerine getireceğiz? Bütün realizasyonlar, bütün gerçekleştirilmeler bunu yapamıyorsa böyle bir şey var mı? Bir olasılık olarak mı hep önümüzde durmakta ve acaba aramaktır mı kârımız? İnsan sürekli bir arayış içinde olduğu sürece bir anlam arayışına bağlanıp kalmaktır ümidi. Böyle bir inan da var mı, böyle bir noktaya taşıyabilir miyiz? Çocuksu inan, ideolojik inan, bir de yaşamı anlamlandırma sürecine bağlanıp kalma inani, yani felsefî inan.

Bunu psikoloji yapabilir diye düşünüyor birçok kişi ve bunun üzerinde çok ciddi çalışmalar var. Ülkemizde de çok ciddi çalışmalar var; psikolojinin yaşamı anlamlandırması ile ilgili çalışmalar. Göreceksiniz incelediğinizde, psikoloji yaşamı anlamlandıramıyor. Psikoloji yaşamdaki gerçekliğe adaptasyonu sorguluyor ve o adaptasyon bozukluklarını gidermeye yöneliyor, ama yaşamı anlamlandıramıyor. O zaman bilim, bilimin psişik süreçleri ve sosyolojik süreçleri ile ilgili bütün alanları yaşamı anlamlı kılamıyor. Yaşamı daha nitelikli, daha gereksinimlere uygun üretimlerle besliyor, ama anlamlı kılamıyor. Kim için? Biraz evvel konuştuğumuz, nesnel süreçleri yaşadığı halde –patolojik noktalar hariç– yaşamda anlam bulamayanlar için. Bunlar kimler? Böyle insanlar var mı? Var. Niye herkes öyle değil? Herkes birazcık öyle ama bir de bunun derdine düşenler var, bunu dert edinenler var; bu da bir patoloji. Filozoflar; işte filozoflar bunlar.

Filozoflar inanılmaz bir biçimde yaşamda anlam arıyorlar ve bunu ontolojik düzeyde üretmedikçe, üretmedikçe doyum bulamıyorlar. Peki, bu filozofların içine illâki Batıdaki felsefî disiplinler ve düşünce tarihi içindeki insanlar mı girer? Dar anlamda evet, geniş anlamda ise felsefe edimi, yani yaşam üzerine düşünmek, estetik üzerine düşünmek, bilgi üzerine düşünmek, ahlâk üzerine düşünmek, yani “üzerine düşünmek”. Düşünme üzerine düşünmek. Nerede varsa; bu okul hâline gelmemiş olabilir, ekol hâline gelmemiş olabilir, bazen küçük gruplarda olabilir, bazen tek bir bireyin kendi bünyesinde cereyan ediyor olabilir ki mistikler herhalde bu noktada sorgulanabilir. Her ne kadar mistiklerde o kadar soyut olmasa da onların da ortamları var; onların da paylaştıkları şeyler, çok soyutlandıkları zamanlar var –peygamberlerde olduğu gibi. Örneğin, Hz. İsa kırk gün çöle gider. Tek başına kalır orada; aç, susuz, tefekkürde. Çeşitli vizyonlar görür, hayâller görür ve tekrar döndüğünde kendisinde bir değişim yaşar. Dıştan anlatımı böyle, ama biraz daha derinden inceledikleri zaman, Essenilerle birlikteydi. Esseniler bir mistik gruptu zaten; onlarla birlikte uzun seneler iç deneyimler yapmış, filozofik çalışmalar yapmış. Ya da Güzel Muhammed’e dönüp baktığımızda, Hira dağına çekiliyor. Yedi yıl bir mağarada içsel tefekkürler, deneyimler, birtakım metotlar yapıyor ve ondan sonra çıkıyor, diyor ki ben buldum o ontolojik doyumum. İşte yaşamın anlamı şu diye ortaya çıkıyorlar.

Filozoflar açık seçik, bilince kazanılmış, yani anlaşılmayacak bir şeyin olmadığı, bilinci o terminoloji ve o eğitim ile donattığınız zaman anlamayacağı bir şeyin olmadığı açık seçik bir bilinç tipi ile yaşamı anlamlandırma biçimini sunuyorlar. Mistik boyutta değerlendirdiğimiz ya

da dinsel boyutun içine soktuğumuz, ama yine de yaşama anlam arayan diğer gruba baktığımızda, o çocuksuluk hâlâ var. Yaşamlarına kendilerinin anlam bulmalarından değil, kendilerinin yaşamına anlam katacak bir şey keşfetmekten söz ediyorlar: Tanrı. Ontolojik düzeyde bir şey buluyorlar, bu çok önemli. İnsanın en temel varlık sorusunu ve sorununu öne çıkartacak bir ilişki, bir kaynak olarak Onu gösteriyorlar, ama yine dediğim gibi çocuksu. Neden? Ümidi, o keşfettiği gücün kendisine bu anlamı katacağının beklentisi. Bunların içine saydığım isimler de katılır.

Tasavvuf dediğimiz gnostik hikmet öğretilerinin içinde derler ki, mistikler yaşamda böyle bir ikilem içinde, kendilerinin yaşamına anlam katacak bir Tanrı'yı keşfetmekle yetinmediler; o noktada kalmadılar, aksine kendileri kendilerini ontolojik düzeyde keşfettiler, yani *lapidem*'i buldular. Ama bunu dile getirirken, diğerlerine iletirken, zorunlu olarak, onların kendilerinde gerçekleştirmedikleri bir bilgiyi sunduklarında, bu onlar için bir umut oldu –diğerleri için çocuksu bir umut, ama kendileri için ideolojik bir umut. Hatta umudun da ortadan kalktığı bir realizasyon, bir gerçekleştirme olduğunu söylüyorlar.

Şimdi, burası çok hassas bir nokta; değerler noktasının en çok sorgulandığı, en derin sorgulandığı nokta. İnsanın yaşamına bir anlam verme, en derin yani varlık düzeyine de “Niye varım, neyim, kimim?” sorularının yanıtını bulma açısından en derin biçimde bir anlam verme veya bu anlamla en azından yetinme, doyma, kanaat getirme, aldanma, yanılsama, hepsini içeriyor olabilir; böyle bir noktada kendini anlamlandırma işi var. Daha önce söylediğimiz gibi patolojik olanlarda heyecan noktası var. Ama bu tür şeylerde, patolojik olmadığını ileri sürdüğümüz kimselerin (ki psikologların çoğu onların da yani velîlerin, peygamberlerin o hâllerinin de patolojik olduğunu söylüyorlar) bu anlamlandırma işinde duygusal, lezzet veya haz yönünden yaklaştığımızda bir yanıtları var mı? Var. Onlar da diğerlerine patolojik gözüyle bakıyorlar ve diyorlar ki sizin yaşamda bulduğunuz basit heyecanlar geçicidir; yaşamınıza ontolojik bir anlam katmaz çünkü geçicidir.

Temel kritik nokta “geçicilik”; bekâ yok bunda diyorlar. Evet, kendini o heyecan düzeyinde algıladın; örneğin orgazm –insanın varlık düzeyinde kendini lezzetli olarak algıladığı en yüksek deneyim biçimi– ya da bazı alkaloidler, insanın kendini varlık düzeyinde algılayabileceği vizyonal bazı lezzetler ya da adrenalin üreten heyecanlar. Tüm bunlar diyorlar, bu bekâ iddiasında olanlar, aslî değildir, ontolojik değildir. Bunlar psişiktir yani geçicidir. Evet, kendinizi o düzeyde algılıyorsunuz, fakat geçici. O halde bu değil. Peki ne? Öyle olmalı ki diyorlar hiç geçmesin. Vay canına, var mı böylesi?

Bu ilginç hakikaten; diyorlar ki var ve adı “aşk”. “Ben de bir kızı sevmiştim” gibi mi? “O geçici, o değil” diyorlar. Ontolojik düzeyde bir aşk deneyiminin var olduğunu, bunun nesnesinin Tanrı olduğunu söylüyorlar; yani “Tanrı'yı keşfetmenin kanıtı aşktır” diyorlar. Aşk ki seni bir daha terk etmez; ontolojik bir iç algılamadır. Bununla yaşam anlamlanmış, kaybolmuş olan taş bulunmuştur, ama “taş” değil “ateş” çıktı. Bu ateşle rektifiye olacak olan taş sensin; yani “ego”n “taş”mış diyor. “Nefs” diyorlar buna Doğuda. Taş olan ego *rectificando* olacaktı, onu rektifiye edecektin, onu potada eritecektin; ateş potasında. İşte o “aşk”tır diyor; kaybolmuş olan buydu, senin varlığında, çünkü kaybolmuş olmak örtülü olmaktır aslında. Kaybolmuş, gizlenmiş daha doğrusu. Kaybolmuş sözcüğü daha sonra kültürel olarak girmiştir. “Okült”

diyor, yani gizli. Gizli olan ne? Var, ama gizlenmiş; diyor ki: “*Sen kendi varlığını varoluşunla örttün.*”

Şimdi tam bu noktada, Doğu gizeminde hac ritüeliyle ilgili küçük bir değerlendirme ile bir yaklaşım getirelim. Sûfî diyor ki elbise bir kandırmacıdır, gizlemedir, yani “küfr”dür. Küfr elbiseymiş; elbise bir göstergedir, hicaptır, işaretir, simgedir. Hangi elbiseden bahsediyor, “ten”den mi? Bu sözcükler hoştur sûfî terminolojisinde. Elbise giydiğimiz şeylere denir, değil mi? Ama varlığı örtüyorsa, varlığın üzerine giyiliyorsa “varoluş elbisesi”dir. *Elbise, libas* – biz Türkçe’de bunları kullanıyoruz. Bir de *eblese* var, *iblis* –onu da kullanıyoruz. Aynı kökten türetiliyor bunlar; “eblese” de ikircimlik demek. Elbise bizi “eblese”ye götürüyor; yani libas bizi ikircimliğe götürüyor. “Ben buyum” dediğimizde, “ben buyum” dediğimiz elbise bir örtü, bir küfr, kâfir. Sûfî de çok ilginç bir şey söylüyor: Ötekine *kefere* diyen, yani ötekine kâfir diyen, kendi örtüsünden dolaydır. Kendi aklının, kendi gözünün perdesini gördü, onu göremez diyor. Ötekini göremediği için örtülüdür diyor ona; kendi örtüsünü gördü. “Küfr” çok ilginç bir sözcük. Küfr örtmekten geliyor, ama kâfir daha ilginç bir sözcük. “Örtülü” anlamına gelmesine rağmen, Arapça’daki fiil karşılığı “örten” demek. Örtten, yani çiftçi; Arapça’da çiftçiye “kâfir” derler. Neyi örtüyor dedim ilk duyduğumda. Hakikati örtüyormuş; yani tohumu.

Saban toprağı yarıyor (*visita terrae*); *okült lapidem’i* –tohumu– içine atıyor, örtüyor kâfir; bu da simge. Allah Allah, simgeden simgeye geçtik. Bu da simge, yani Âdem ile Havva, Havva toprağı... Naturaya baktığımız zaman, naturada *okült lapidem’i* toprağın derinliklerinde, rahmin içine emanet ediyor, oraya koyuyor. Asıl gizlenen bu. Vay canına, hepimiz orada gizlenmişiz, sonra oradan çıktık geldik. O zaman da diyor ki bir sûfî:

*“Küfr içinden seyredirim,
İman benim, kime ne!”*

Küfr içinden seyredirim. Burada küfr bir örtü, gizleme örtüsü, yani varoluşun kendisi; natura doğanın kendisi. Doğa küfr; kâfir olan o. Örttü. Neyi? Varlığı. Varoluş Varlığı örttü. İşte bu varoluştaki şuur, kendi Varlık kaynağına döndüğü zaman; ona temas ettiği, ona dokunduğu zaman, bir cereyana tutulmuş gibi; öyle bir yere dokunuyor ki “vecd”. Şuur öyle bir kaynağına döner, öyle bir noktasına kendinde temas eder ki yandım Allah; bir ateş dünyası; “aşk”. İşte Yunus Emre’lerin, Mevlânâ’ların ve benzeri sûfîlerin bahsettiği aşk, kendi varlığına tanık olmak, örtüyü kaldırmak, başka bir şey değil. Şimdi, böyle olduğu zaman, bütün bu anlatılan çocuksu din öğretilerinin içine simgesellikle saklanmış olan, çocuksu bir umut değil; çocuksu umutlara örtülü olan bir biçim çıkıyor karşımıza sûfîlerin söylemlerinde; yani kâfir olan sûfînin kendisi. Başka bir deyişle, kâfir olan dinin kendisi. Neyi örtüyor? Hakikati. Ne ile örtüyor? Simgelerle. Birçok simgeyle örtmüş. İnsanlar bakıyor, bu ne? Bilmiyor, bulamıyor. Peki ondan çıkarttığı sonuç ne? Kendilerinin, kendi çocuksu tasarımlarının, umutlarının, beklentilerinin ideolojik yansımaları.

Bu örtü aynı zamanda cehalet örtüsüdür. Küfr, kâfirlik bir yanda –doğanın kendi tabiatının tohumu örtme olgusu. Tasavvuf şiirlerine dikkat ederseniz çoğunda kadına hep kâfir denir, ama bu kâfir hakaret kâfiri değildir. Sevgiliye hep kâfir denir, tohumu örttü çünkü. Şimdi, “eblese” –yani ikircimlik, ikilem– insanın doğası ile kendi varlığı arasındaki bu ikircimlik ön

kabullerle söylenmiş bir şey şu anda. Niye? Varlığı var diyorum; varlığı ile deney yaptırıyorum. Varoluştaki şuuruyla mı acaba? Bunu nasıl söylüyoruz? Deneyenler varmış, ondan söylüyoruz. Ben anlamıyorum; anlamalıyım ya da denemeliyim. O zaman bu sorgulamaya döndüğümde, yani üzerine “refleksiyon” yaptığımda, karşıma ilk sorun olarak “epistemoloji” çıkıyor – bilginin bilimi. Bilgi hangi yollarla elde ediliyor? Ne kadar sağlıklıdır? Yanılsamalarını ne kadar rektifiye edebiliyorum da oradan hakikaten bilgi diyebileceğim bilgiyi üretebiliyorum?

Tohum olan bilinç içinde bilgi ise o zaman kâfir olan beynim ya da kâfir olan aklım; bilgiyi örten aklım; kendi rektifiyelerini yaptıktan sonra bilgiyi üretecek, o tohumu ortaya çıkartacak, onu doğuracak olan aklım ikinci rahim olmasın? O zaman benim aklım kendine küfr, örtü olmasın?

Sûfilik bir de böyle bir boyut açıyor. O zaman diyor ki varlığın anlamının bilgisinin bilimi, yani epistemoloji, ontolojik düzeyde üretilirse, varlık deneyimi düzeyinde üretilebilirse (varoluş değil, tek tek nesnelere deneyimi değil), bütünsel, holistik bir varlık deneyiminin bilgisi olarak çıkarsa, yaşam ancak o zaman anlamlı olur. Nereden anlayacağım? Semptomu aşk. Ona buna aşk mı? Bitmeyen, bekâ bulan aşk ise o zaman onun nesnesi Tanrı’dır. Peki, Tanrı orada, şurada, burada mı? Sûfî diyor ki hayır, O senin Varlığın; sen sana örtüsün. Kendi Varlığına âşık oluyorsun. Nesnesi ile öznesi aynı. O zaman şöyle bir söz söylüyor sûfî:

*“Âşık benim mâşuk benim,
Ara yerde nâr benim.”*

Âşık? Benim. Mâşuk? Benim. Ara yerde nâr? Benim. İşte tevhid, yani holistik, bütünsellik; Varlık bütünselliğinde kendini doyuma ulaştırma noktası.

Şimdi, böyle bir şeyin örtüsü cehalet örtüsü; burada da küfr cehalet. O zaman dikkat ederseniz eğer, ilginç şeyler vardır; sizler de düşünün bunları bulursunuz. Ben bir iki örnek vereyim: karşıtlıklar sorunu, yani *coincidencia oppositorum* –karşıtların birliği kavramını anlayabilmek için, her alanda *V.I.T.R.I.O.L.*’ü gerçekleştirme adına.

Hz. Musa’nın karşıtı Firavun’dur. Firavun ne yaptı? Musa’yı öldürmeye kalktı. Yani ne yaptı? Bütün “Musa” olasılıklarını ortadan kaldırmaya kalktı, değil mi? Öykü böyle değil mi, mit böyle değil mi? Yani doğan çocukların hepsini öldürdü, bir tanesi kaçtı. Kendi kaçmadı, annesi kaçtı. Peki nereye koydu? Sepete koydu. Nerede? Nil nehrinde. Kim buldu? Firavun’un karısı. Sonra, Firavun büyüttü onu. Allah Allah, ne karışık iş. Yok canım, meğerse Firavun’la karısının birlikteliklerinin ardından, Nil nehrinden sepete yani ovülün içine binen “Musa” kurtulmuş, diğer spermatozoitler yani “Musa” adaylarının hepsi öldürülmüş. Her an öyle olmuştur meğerse. Bakın arketipal, mitsel bir öykü. Peki, oradan geldik Hz. İsa’ya. Hz. Musa’nın karşıtı Firavun; Hz. İsa’nın karşıtı kim?

S: Yudas mı?

Hayır, Yudas onun sevgili öğrencisi. Yudas ona o kadar âşık ki, Hz. İsa onun mutlaka gidip oradakilerin hakkından geleceğini biliyor; hatta Hz. İsa’nın emriyle kalkıp gitmiş kendisi.

Derler ki Hz. Musa şeriatı temsil eder, yani yasaları. “Şeriat” yasalar demektir biliyorsunuz. Arapça söyleyince, bizde de şeriat başka türlü anlaşılınca, şeriat denince, ay! diyoruz. *Şerait* koşullar, *şeriat* yasalar demek Arapça’da. *Âdetullah* dedikleri, Allah’ın âdeti olan da şeriatır. Ona da Kurân’da diyor ki: “*Allah’ın âdeti yani değişmez yasaları vardır.*” Nasıl olur, değişmez yasa olur mu? Çok açık ve seçik bir şey var: doğa yasaları. Allah’ın âdeti doğa yasalarıdır, değişmez. Doğanın kendisi, olguları değişir; yasaları değişmez; o yasalara bağlı olarak devinir.

Her neyse bizim küfrümüz, örtümüz de bizi örtüyor. Şeriatta baktığımız zaman, yani bir insan ekilmesi ve biçilmesi olayına –seksolojiye– baktığımız zaman, Musa’nın nehirdeki gidişi, Firavun’un onları yok edişi, karısının Musa’yı kurtarışı, onu tekrar çocuk olarak kucağına verışı. Şeriatı, yani yasalara baktığımız zaman, insan yaratılma yasaları “seksoloji”dir. İnsanın yaratılma yasalarının kitabı seksoloji, Tanrı’nın kreasyon kitabı seksoloji. Başka türlü yapmıyor; böyle yapıyor. Peki Hz. İsa? Ruh, hakikat. “*Ben Allah’ın oğluyum, ruhuyum,*” diyor söyleminde. Demek ki şeriatı, “Musa” yoluyla gelip kurtulan, sepete binip yakayı kurtaran bu “beden”. “*Aklı Meryem, ruhu İsa’dır anın,*” diye söylüyor sûfî. İsa burada bir yerde; ruh. O aşağıdaki tohum gibi burada da bir tohum var: *Logos*. Ateşli bir bilgi. Bir bilgi ama ateşi var. Bunun karşıtı nedir?

S: Madde mi?

Fiziksel olgu olarak gerçekten bunu söylemek mümkün olabilir. Buna o terminolojide “şeytan” deniyor. Bu sefer iblis değil şeytan. İblis öbürü idi: elbise, libas, lebas, eblese, bu beden. Diğerine şeytan deniyor: şeytan, şeyi tân etmek, yani “zan”.

*“Zahit bizi tân eyleme,
Hakk ismin okur dilimiz.”*

Zahit bizi tân eyleme; yani bizim aleyhimizde konuşma, bizim için zan üretme, senin zannettiğin gibi değiliz. Hakk ismin okur dilimiz. Buradaki şeyi tân etmek, herhangi bir şeyin ne olduğunu bilmeden onun hakkında bilgi üretmek, yani zan. O zaman Hz. İsa’nın karşıtı zandır, şeytandır. Dikkat edin, İncil’i alın bakın, Hz. İsa’nın karşıtı şeytandır. Çölde onunla karşılaşır ve şeytan onu sınar; oradaki macera harikadır, çok güzel anlatır. Bilginin nasıl oluştuğunu orada görürsünüz. Hakikî bilginin nasıl oluştuğunu anlatır orada, simgesel olarak. Peki, Hz. Muhammed’in karşıtı kim?

S: Ebu Cehil.

Teşekkür ediyorum. Hz. Muhammed’in karşıtı, Kurân’da ve bütün İslam literatüründe Ebu Cehil’dir, yani cehalet. Bazı sözde Müslümanlara bakınız, hepsi Güzel Muhammed’in karşıtı. Bilinçler cehalet perdesi ile örtülmüş. Burada büyük bir şey var, hikmet var; çünkü Ebu Cehil’in karşıtı Ebu Hikmet’tir. Cehaletin karşıtı bilgidir, ama herhangi bir bilgi değil. Rafine edilmiş, hikmet olmuş; yani gerekçeleri, referansları, bütün sebepleri ortaya çıkartılmış bilgi. Bilgi olmuş. Örtüsü ne? Cehalet. Şimdi, objektif dinlerin “vahiy aldım, sana dedim, sen de öğren; öğrenmezsen asarım, keserim” gibi bir şey olmadığını, aslında böylesine bir zemini olduğunu, ontolojik bir zemini olduğunu, epistemolojik bir zemini olduğunu, fakat

şekillenirken kültürel şekillenmeler içinde çeşitli adlar aldığını, bu adlarla sosyalleştiğini ve bunların kültürel olgular hâline geldiğini söyleyebiliriz.